

**SLOVENSKÝ
NÁRODOPIS**

I

ČÍSLO

ROČNÍK VII

1959

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED - BRATISLAVA

OBSAH

ČLÁNKY

Vilém Pražák, Příspěvky k studiu lidových staveb v bývalé nemecké jazykové oblasti při Kremnici — — — — —	3
Jozef Trnka, Záriečska a púchovská farbiareň modrotlačce — — — — —	55

DISKUSIE

Onufrije Tymko, Rytmičné tvary čardáša a melos vojvodinských Ukrajincov —	89
---	----

MATERIÁLIE — ARCHÍV

Jozef Vrla, Ludové pomenovania slivák na západnom Slovensku — — —	101
Viera Urbancová, Spôsoby uskladňovania obilia v Čáčove — — —	105
Ján Podolák, Tri textové varianty betlehenských hier z Abovskej stolice v Maďarsku	114
Rudolf Zátka, Hádanky Slovákov v Maďarsku — — — — —	129
Pavol Žihlavský, Slovenské príslovia, porekadlá a pranostiky v Pivnici (Juhoslávia)	132

ROZHLADY

Božena Filová, Stav ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii a otázka jej ďalšieho výskumu — — — — —	139
Viera Nosáľová — Viera Urbancová, Zpráva o študijnej ceste v Maďarsku	153
Oľga Hrabalová, Moravsko-slovenské pomezí v písni a tanci (II. Hornácke slavnosti ve Velké nad Veličkou 9.—10. srpna 1958) — — — — —	155
Soňa Burlasová, Slávnosti piesní a tancov vo Východnej r. 1958 — — — — —	157
Soňa Kovačevičová, Spolupráca Národopisného ústavu SAV so slovenskými múzeami — — — — —	159
Drobné zprávy — — — — —	161

RECENZIE A REFERÁTY

M. Znamierowska-Prüfferowa, Rybackie narzędzia kolne w Polsce i w krajach sąsiednich (Ján Mjartan) — — — — —	164
B. Bratanić, Nešto o starosti pluga kod Slavena (Jozef Kudláček) — — — — —	167
J. K. Sinkowicsné, Rákoskeresztúr (Michal Markuš) — — — — —	169
J. Meškank, Drasta katolskich Serbow (Viera Nosáľová) — — — — —	171
Przemysł ludowy i artystyczny (Jarmila Pátková) — — — — —	172
Došlá literatúra — — — — —	173

СОДЕРЖАНИЕ

Вилем Пражак, К изучению народных построек в бывшей немецкой языковой области возле гор. Кремница	3
Йозеф Трика, Красильня набойки в гор. Зарече и Пухов	55
Онufрий Тымко, Ритмические формы чардаша и мелос войводинских украинцев	89
Йозеф Врла, Народное название слив в западной Словакии	101
Вера Урбанцова, Способы хранения хлебных злаков в с. Часов	105
Ян Подолак, Три варианта текстов рождественских игр в Абовском комитате в Венгрии.	114
Рудольф Жатко, Загадки Словаков в Венгрии	129
Павел Жилявский, Словацкие пословицы, поговорки и предсказания погоды в с. Пивница (Югославия)	132

ОБОЗРЕНИЕ

Боžена Филова, Положение народной культуры Словаков в Югославии и вопрос ее дальнейшего исследования	139
Вера Носалова — Вера Урбанцова, Сообщение о научной командировке в Венгрию	153
Ольга Грбалова, Моравско-словацкая пограничная полоса в песне и танце (II. „Горняцкие“ празднества в с. Вельке над Величкой 9—10 августа 1958 г.)	155
Соня Бурласова, Празднества песни и танцев в с. Выходна в 1958 г.	157
Соня Ковачевичева, Сотрудничество Этнографического Института Словацкой Академии наук с словацкими музеями	159
Рецензии, рефераты	164
поступившая литература.	173

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VII

1959

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník VII, 1959. Vychádza štyri razy do roka

Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Zodpovedný a výkonný redaktor dr. Ján Podolák

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, dr. Božena Filová, dr. Soňa Kovačevičová; dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, Rudolf Žatko
Technický redaktor Ondrej Betko

die im Artikel erwähnt werden, wurden nach dem Jahre 1945 erbaut, denn die alten sind während des Krieges ausgebrannt.

Von der Art der Einlagerung der ausgedroschenen Körnerfrucht haben sich hier verschiedene Entwicklungsstufen erhalten, von Getreidegruben bis zum Einlagern der Körnerfrucht auf der Tenne. In diesem Fall war die Verschiedenheit der Einlagerung von Veränderungen im Bauwesen abhängig, konkret von der Vervollkommnung des Schutzes der Bauten vor Feuersbrünsten.

(Preložil H. Roswit)

TRI TEXTOVÉ VARIANTY BETLEHEMSKÝCH HIER Z ABOVSKEJ STOLICE V MAĎARSKU

THREE TEXT-NOTATIONS OF NATIVITY PLAYS FROM THE ABAUJ COUNTY IN HUNGARY

JÁN PODOLÁK

V južnej oblasti Abovskej stolice na území Maďarska je niekoľko slovenských obcí, z ktorých si zachovali výrazný slovenský charakter v jazyku, v spôsobe života i v kultúre ľudu najmä horské dediny Năgyhuta, Kishuta a Văgăshuta, ležiace v severných výbežkoch Tokajských vrchov západne od Nového Mesta pod Šiatrom. Pôvodným zamestnaním obyvateľstva v Hutách bolo uhliarstvo, sklárstvo a podomové oknárstvo (*obločare*). Po prvej svetovej vojne, keď bol do Maďarska uzavretý prístup slovenským drotárom z horného Spiša, začali sa muži v uvedených dedinách venovať drotárstvu, ktoré je podnes ich hlavným zamestnaním. Zvyšná časť mužov sa zamestnáva lesnými prácami, zatiaľ čo ženy sa venujú nevýnosnému poľnohospodárstvu. Malý počet obyvateľstva (ani jedna z uvedených troch obcí nepresahuje počet 500 obyvateľov), ich spoločný prevažne hornošarišský pôvod, jednotný charakter zamestnania Huťanov, ako aj spoločná izolácia týchto troch horských osád od okolitých obcí nielenže spôsobovali ich vzájomnú hospodársku a spoločenskú závislosť, ale postupne vytvárali aj jednotný charakter v nárečí a kultúre ľudu. Toto konštatovanie sa vzťahuje vo zvýšenej miere na Nagyhutu a Kishutu, ktoré ležia v úzkej horskej doline vzdialenej od seba sotva 3 km. Východnejšia a lesným pásmom oddelená Văgăshuta mala styky aj s neďalekou Rudabányácskou, ktorej kultúra má výraznejší hornozemplínsky charakter.¹ Cieľom tohto príspevku je ilustrovať charakter ľudovej kultúry v spomenutých Hutách troma textovými zápismi betlehemských hier ako najvýznamnejšieho dramatického prejavu slovenského ľudu.

Všetky tri varianty boli zapísané na národopisnom terénnom výskume r. 1957. Prvý variant predstavuje staršiu slovenskú betlehemskú hru z Nagyhuty a Kishuty. Ako v iných prejavoch ľudovej kultúry a spôsobu života, tak aj v betlehemských hrách týchto dvoch obcí sa neprejavujú nijaké odlišnosti. Druhý variant prináša súčasnú maďarskú betlehemskú hru z Nagyhuty. Text tejto hry zapísal maďarský etnograf J. Szabadfalvi, ktorý sa zúčastnil na spomenutom terénnom výskume.² Tretí variant podáva slovenskú betlehemskú hru z Văgăshuty z obdobia úpadku jej umeleckej formy pred r. 1938.

¹ Podrobnejšiu charakteristiku preskúmaných slovenských dedín pozri v mojich správach: *Zpráva o výskume slovenského etnika v Maďarsku* (Slovenský národopis V [1957], 214–221) a *Poznátky z výskumu slovenského etnika v severovýchodnom Maďarsku r. 1957* (Slovenský národopis VI [1958], 307–315).

² Vedecký pracovník Národopisného ústavu univerzity v Debrecíne J. Szabadfalvi zapísal maďarské znenie hry v Nagyhute pri spoločnom terénnom výskume r. 1957. Originál zápisu poskytol Národopisnému ústavu SAV, kde je uložený v archíve textov. Za ochotnú pomoc vyslovujem menovanému spolupracovníkovi aj na tomto mieste srdečnú vďaku.

Nasledujúci slovenský variant betlehemskej hry z Nagyhuty a Kishuty treba chápať ako rekonštrukciu jej znenia z r. 1922, keď sa hra predvádzala v úplnom slovenskom znení posledný raz.³ V obidvoch obciach bola slovenská betlehemská hra rovnaká. Potvrzuje to jej spoločné predvedenie informátormi z jednej i druhej dediny. Rozdiely sa nezistili ani pri kontrolnom doplnovacom porovnaní. Podľa udania informátorov jednotný charakter hry zaručovali v čase jej predvádzania aj doplnky a úpravy, ktoré sa vzájomne preberali a ujmali súčasne v obidvoch obciach.

Betlehemcov nazýva tunajší ľud *betlehemoše*. Pred 35 rokmi ich bolo päť a menovali sa: *Andel, Fedor, Ivan, Bača a Starý* (alebo aj *Starý pes*). Pred 60 rokmi tvorili päťčlennú skupinu betlehemcov: *Andel, Fedor, Ivan, Kubo a Starý*. Výber chlapcov za betlehemcov prakticky nebol možný, pretože v jednej i druhej dedine priemerný ročný prírastok boli len dvaja chlapi. Betlehemskej hre absolvovali preto všetci dedinskí chlapi vo veku 14–16 rokov. Každá obec mala vždy iba po jednej skupine betlehemcov, nikdy sa neutvorili súčasne dve skupiny. Skupina betlehemcov účinkuje aj dnes najviac tri-štyri roky. Po odrastení chlapcov sa vymenila obyčajne celá skupina naraz. Zriedkavejšie boli prípady, že z nej odišli len najstarší členovia, ktorí však pred svojím odchodom zaučili dorastajúcich nástupcov. Nový betlehemec musel za vyučenie zaplatiť svojmu predchodcovi pálenku alebo víno.

Ak mala chodiť s betlehemom úplne nová skupina, nacvičovanie hry sa začínalo už začiatkom decembra. Ak zostávali v skupine starí betlehemci, hra sa precvičovala len dva týždne pred *Kračunom*, a to každý večer u iného betlehemca. Niektorí betlehemci si pri novom nacvičovaní odpisovali texty hry, iní sa učili len podľa ústneho podania. Pri postupnom dopĺňaní skupiny dostávali noví betlehemci úlohy, ktoré boli neobsadené. Ak sa vymieňala odrazu celá skupina, prihliadalo sa pri prideľovaní úloh na záujmy a schopnosti uchádzačov. Najvážnejší z nich obyčajne obsadil úlohu Andela, chlapec, ktorý vedel zabávať, dostal úlohu Starého.

Týždeň pred Vianocami si betlehemci pripravovali šaty a ku hre potrebné rekvizity. Dávnejší úbor betlehemcov sa nelíši od dnešného. Všetci betlehemci okrem Starého navliekajú si na každodenný teplejší oblek bielu mužskú košeľu a bielu spodnú ženskú sukňu. Niektorí majú len dlhé ženské košele bez sukne. Spod sukne im vyčnievajú dlhé mužské nóhavice. Dávnejšie nosili dlhé biele mužské gaty, vložené za sáry čižiem. Na hlavách majú vysoké papierové *klobuki*, oblepené jednofarebným papierom. Farba papiera je najčastejšie žltá, modrá, zelená alebo červená. Na prednej časti klobúka bývajú prilepené dve-tri inofarebné hviezdy. Pastieri majú okolo klobúka pripevnenú farebnú stužku, *panlíku*, ktorej koniec visí voľne vzadu až po plecica. Andel má na klobúku tri stužky bielej, zelenej a červenej farby, visiace až po zem. Na zápästí ľavej ruky má Andel pripevnený liaty zvonček, zvaný *brinak* (alebo aj *spežak*). Pastieri majú v ruke asi metrovú, štvorhrannú *palicu*, na hornej časti ktorej je krížom pribitá krátka palička. *Palicu* nazývajú aj *križ*. Na oboch ramenách kríža je po jednom spiežovci. Zvončeky môžu mať rozličné hlasové zafarbenie, ale dovedna musia byť konsonantné. Andel nemá palice, pretože nosí *koscelik* s figúrkami. V prednej časti má betlehem *turiu s križikom*, vo veži býva horiaca *švečka*, v strede priestoru sú *jaslički* s figúrkou *panboška*, vedľa jasličiek dva *baranki* a na zadnej stene jasličiek prilepený alebo pribitý *obrazek* s postavami svätej rodiny alebo s obvyklým znázornením betlehemskej udalosti. Betlehem býva vždy vlastníctvom Andela, od ktorého si ho *prekupuje* jeho ďalší nástupca.

Oblek Starého je odlišný. Na hlave nosí veľkú baranicu z ovčej kože, zvanú *gubaňica*. Vpredu siaha baranica až na prsia a vzadu doprostred chrbta. Jej predná časť, *maškara*,

³ Informácie mi poskytli: Gy. Tegda (v čase výskumu r. 1957 48 ročný). M. Tegda (50 r.) a J. Szemán (60 r.) z Nagyhuty a M. Bačo (53 r.) z Kishuty. Niektoré staršie doplnky k zápisu poskytol J. Gergely (76 r.) z Nagyhuty. Všetci menovaní sa pamätali na postup celej hry, pretože v chlapčenských rokoch ju sami predvádzali, a to bratia Tegdovci r. 1919–1922, J. Szemán r. 1911–1914, J. Gergely asi pred 60 rokmi a M. Bačo z Kishuty v prvých rokoch po prvej svetovej vojne.

má vystrihnuté očné otvory, a namiesto nosa má pripevnený umelý nos, ušitý z červeného zamatu. Do umelého nosa vpichujú niekoľko špendlíkov s vyčnievajúcimi koncami. Podstatnou časťou obleku Starého je dlhý, až po pás siahajúci prevrátený kožuch alebo starý kabát. Opásaný je povrieslom alebo remeňom, na ktorom visí vzadu veľký plechový kravský zvonok. Dávnejšie nosil Starý na remeni pripevnené *kuľaše*, do ktorých zlieval pri chodení zvyšnú pálenku. V ruke nosí drevenú *baltu* s metrovým poriskom. V súčasnosti býva obuch a ostrie sekery obtiahnuté tenkým kovovým plechom, aby sekera pri zatínaní do zeme nepraskla.

Každý z účinkujúcich betlehemcov sa sám doma pripravuje na chodenie s betlehemom. Tam si aj oblečie opísané odevné súčiastky, ktoré bývajú vlastníctvom jeho najbližších rodinných príslušníkov. V dohovorenom čase na Štedrý deň, čiže na *Vilju*, zídu sa betlehemci na konci dediny, odkiaľ začnú chodiť po domoch. Navštívia každý dom, v ktorom nájdú otvorené dvere. Dávnejšie sa nestávali prípady, že by sa pred betlehemcami zamklo. Ak sa tak stalo bez závažnejšieho dôvodu, takú rodinu dedinská verejná mienka odsúdila.

Pri chodení s betlehemom zaspievajú betlehemci už vonku pred vchodom do pivora pieseň:

*Kristus Pan še narodzel, radujme še,
z ruži kvetok vikvitnul, veselme še.
Z života čisteho,
z rodu kralovskeho
Kristus Pan narodzel še.*

Pieseň pod oknom je pre domácich oznámením príchodu betlehemcov. No ešte pred vstupom dnu Anđel zaklope zvonku na okno a spýta sa: *Šľebodno boha hvalic alebo ňe?*, načo mu gazda z izby odpovie: *Šľebodno*. Potom začnú betlehemci po jednom vstupovať dnu do chyže, kde sa v tejto chvíli zhromažďí celá rodina.

Prvý vstúpi dnu Anđel. Podíde od dverí smerom ku stolu a recituje:

*Sem, sem krestaňe
k jašličkom paňe.
Sem, sem pospichajce,
krala vitajce,
krala noveho,
krala narodzeneho.
Von še narodzel v mesce Betleheme
v tom svojim dome.
Pochvalen buď Ježiš Kristus!
Gloria, ku betlehemu še vzmahajce!*

Položí betlehem na stôl a, obrátený smerom ku dverám, zvolá:

*Hibaj, Fedor, dnuka,
jaka tu jasnosť veľika!*

Zazvoní zvončekom, na jeho zvonenie mu Fedor pod oknom odpovie cenganím na spiežovcoch. Fedor vstúpi do izby, pričom hneď od dverí recitačným hlasom odrieka, cengajúc do taktu spiežovcami:

*Ja som Fedor, bistrí pan.
Chodzel som, brukal som po bľečanskej hore.
Stracel ja tam fialečku, piščalečku.
Fto bi mi ju prinavracel,
draho bi mu zaplacel.
O božičku, čo mam robic,
či na svojho brata Baču kričic?*

Zastane pri stole, prestane zvoniť, obráti sa ku dverám a zvolá na Baču:

*Hibaj, Bača, dnuka,
jaka tu jasnosť veľika!*

Vstúpi Bača, začne *brinkac na spežak* a pomalým krokom ide smerom k stolu, pričom recituje:

*Ja som Bača z Rimanskej Soboti!
Ňenaučel som še ňijakej roboti,
Ťem bučki, pňački preskakovac,
švarnu paňenku Mariju milovac.
O bože moj, čo mam robic,
či na svojho brata Ivana kričic?*

Zastaví sa, prestane zvonit, obráti sa ku dverám a zvolá:

*Hiďaj, Ivan, dnuka,
jaka tu jasnosť veľika!*

Vstúpi do izby Ivan a, potrhávajúc do taktu zvončekmi, hneď od dverí recituje:

*Ivan prišol, poskočel,
tri bučki, pňački preskočel.
Kazali mu valale biki (?) kerpce, bočkori obuvac,
do Betlehema še zberac.
Ber mučki, obuj klobučki,
čarni pas našho pripas.
Tri strunki virajtovane,
isce, isce, radi, paňe.
V jakim ja bul drahim kraju:
halba vina po sto zlatich,
halba piva po peňazku.
Tak som še olumpal,
až som še sem dokulal.*

Prestane cengat a, obrátený ku vchodu, zvolá:

*Hibaj, Stari, dnuka,
Jaka tu jasnosť veľika!*

Starý zvonku zavolá:

Ňeidzem dnuka, bo tam veľika dolina.
Fedor: *Dze bi tu bula dolina, keť tu sama rovňina.*
Bača: *Že bi ši Ňedostal s tim ošekancom.*
Ivan: *Že bi ši Ňedostal s tim oslupancom.*
Fedor: *Bodaj bi tota baba f pekla zhorela, čo totu šarkaňicu vimišlela.*
Bača: *Keď ju mišlela, sama rapila.*
Ivan: *Sama rapila, muža dobila.*
Fedor, obrátený k vstupujúcemu Starému:
Sem prašňi, Stari, pod lavicu!

Starý na Fedorov rozkaz ide od dverí rovno pod stól. Lahne si na slamu, ktorá tam býva vždy cez vianočné sviatky. Spod stola robí *huncutstvo*, vyhráza sa deťom baltou, ale nahlas nehovorí, aby nevyrušoval betlehemcov.

Pastieri s Anđelom stoja v kruhu pri stole a spievajú:

*Ňie ten ja, paňe, aj ti Ivaňe,
bo nam mali Ježiško za pastira staňe.
Jak jasna hvezdička z mora im švecila,
paňenka Marija sina porodžila.
Jak ho porodžila, krasne mu špivala:
„A ja, bože, som s ňim, bože, a ja bi bars spala.*

Potom zaspievajú ešte nasledujúcu pieseň:

*Pastuškovie, stavajce,
svojim ovečkom pokermu davajce,
surgíte!
Hvezda nas vola, spati nam ňedá,
surgíte!*

Po zaspievaní piesne pastieri s Anelom zostávajú ďalej stáť v kruhu vedľa stola. Starý vyjde spod stola, kľakne si na kolena pred betlehemom a hovorí:

*O mali Ježišku!
Podarujem ci taku tarišenku planki,
čo ci odteraz do rana potrime,
lem si ju hriž!*

Fedor mu podloží pod zadok palicu, prudko ju vytiahne a Starý spadne na zem. Zostane ležať v strede izby, zatiaľ čo ostatní robia pred betlehemom oferu. Anel stojí vzpriamený vedľa betlehema, Fedor sa pokloní pred jasličkami a sklonený hovorí:

*O mali Ježišku!
Podarujem ci take jablučko,
čo ci odteraz do rana potrime,
lem si ho hriž!*

Fedor odstúpi od jasličiek nabok, pristúpi Bača, skloní sa k betlehemu a hovorí:

*O mali Ježišku!
Podarujem ci takeho barana,
čo ci potrime odteraz do rana,
lem si ho paš!*

Bača odstúpi, uvoľní miesto Ivanovi, ktorý sa pokloní a hovorí:

*O mali Ježišku!
Podarujem ci taku klobásu,
čo ci odteraz do rana potrime,
lem si ju hriž!*

Po skončení poklony sa pastieri postavia do polkruhu okolo betlehema a, obrátení k Starému, recitatívne hovoria:

*Stavaj, Stari, stavaj hore,
jaka je to jašnosc hore,
veľika, veľika,
až mi očka ľubika.*

Starý vstane a začne robiť huncútstva po chyži. Obyčajne *kradne cukor* (cukrovinky zo stromka), v pitvore dočahuje klobásu z komína a pýta peniaze *na bajusi* alebo Ježiškovi *na bačkorki*. Kým Starý takto vyčíta, pastieri začnú chodiť po izbe, pričom palice ticho, bez búchania prekladajú do taktu, cengajú spiežovcami a spievajú:

*Už sme še šeki
v betlehem zešli.
Ftore čo mali,
dari doňiesli.
Primi, Ježišku mali,*

*čo sme mi tebe dali.
O Ježišku roztomili,
čo tak smutne ležiš,
čom ti svoj kožuštek
pod bok ňepoložiš.*

Po malej pauze spievajú ďalšiu pieseň, pričom stále chodia po izbe:

*Ti hluih Martiňe,
ňehod medzi nas,
odkadi ši prišol,
vrac še nazad zaš.*

*Ti maš hlavu trucovitu,
šersc na brade, ta i vlasi.
Ťebe lem tam lepši,
dze jest perina.*

Po zaspievaní tejto piesne prídu pastieri k stolu, kde cez celý čas stál Anđel vedľa betlehema, prestanú chodiť a bez cengania spievajú:

*Mančuš moja, mančuš,
či bi sce vereli,
že ja stvorel ňebo i zem
i šicko stvoreňe.*

Opäť začnú chodiť dookola po izbe, poklepkávajú palicami, cengajú zvončkami a spievajú veselším rytmom:

*Išol ja tam ku košarku,
stracel ja tam bučosarku.
Čo tam take noveho,
že ce vidzim boseho.*

*I bočkorki som tam nahal,
lem som skorej ku vam bežal,
že še Ježiš narodzel,
šicke šveti šľebodzel.*

Všetky doteraz uvedené piesne sa spievajú a verše sa recitujú podľa presného nemeniteľného poradia a poriadku. Nič sa z nich nevynecháva, ani sa k nim nič nepridáva. Len po dospievaní poslednej uvedenej piesne sa začne voľnejšie poradie programu. Keď boli v rodine štedrejšej, spievali betlehemci všetky vianočné piesne, ktoré im prišli na um. Ak dostali viacej pálenky, spievali aj samopašnejšie svetské piesne. Ak nemali veľa času, alebo ak boli v rodine, kde sa neúfali štedrejším darom, zaspievali len jednu-dve piesne. Cyklus piesní podľa ľubovoľného výberu zakončili pevne ustálenou piesňou, ktorá zapadala do kontextu hry:

*Už sme jedli, už sme pili,
už sme šicko dokončili.
Teraz že nam dajce
halbu piva, halbu vina, halbu paleneho
a ku tomu, paňi matko, dačo pečeneho.
Keď nam nič ňedace,
ta nas pohňevace,
harki, miski potrepeme,
čo poza pec mace.*

Začiatok tejto piesne má aj starší variant:

*Už sme šicko pochodzeli,
hušlam struni potarhali,
teraz že nam dajce . . .*

Aj pri tejto piesni chodia po izbe a cengajú. Po dospievaní vyberie Starý od domácich odmenu, načo Anđel vezme betlehem a celá skupina so Starým vzadu pohne sa ku dverám s poslednou piesňou:

*Pome, hlapci, pome,
bo už čas prichodzi,
večarša zorňička
za horku zachodzi.*

Touto piesňou sa hra končí. Kým pastieri volajú odo dverí: *Sbohom zostavajte* alebo *Dobru noc*, zatiaľ Starý ešte prebehne po izbe a naháňa deti. Potom všetci odídu. Dávnejšie bývalo zvykom, že zvonku sa ešte raz vrátili do izby a besedovali s rodinou, jedli, pili, robili žarty, ale už bez presného poriadku. V tom čase však trvalo chodenie betlehemcov po dedine celé tri vianočné dni. Postupne sa návštevy skracovali, takže dnes sa betlehemci zdržiavajú v dome len do skončenia hry.

Pred 50–60 rokmi dostávali betlehemci za odmenu najviac sušené ovocie a orechy, ktoré zosýpali do vreca. Okrem toho dostávali pálenku, ktorú alebo vypili hneď v dome, alebo ju zlievali do *kulaši* a vypili na Nový rok. Peňažité odmeny boli zriedkavé. V posledných 10–15 rokoch dostávajú iba peniaze a pálenku. V niektorých rodinách ich ponúknu koláčmi. Mäso im nedávajú, lebo na Štedrý deň zachovávajú pôst.

V súčasnosti chodia betlehemci len vo svojej obci, a to na Štedrý večer. Pred 35 rokmi, keď ešte ani v Nagyhute ani v Kishute nebolo kostola (najbližší kostol bol vo Füzérradványi), na polnoční sa nechodievalo, preto betlehemci predvádzali hru aj v noci. Podnes je v dedine zvykom po Štedrej večeri nespáť a cez celú noc nechávať horieť lampu. Dakedy v tomto čase očakávali betlehemcov alebo návštevy susedov a príbuzných. Ešte pred 20 rokmi chodievali nagyhutianski betlehemci vo dne vo svojej obci, po štedrej večeri odišli do Kishuty a do polnoci pochodili ešte aj osadu Kemencpotok. Naproti tomu kishutianski betlehemci chodili pred večerou doma, po večeri odišli do Nagyhuty, kde sa zdržali až do neskorej noci. Odchádzanie betlehemcov aj do ďalších obcí bolo zriedkavé.

Dnešný maďarský variant betlehemskej hry v Nagyhute

Ako som už spomenul, betlehemska hra v Nagyhute hrala sa v úplnom slovenskom znení posledný raz r. 1922. V nasledujúcich rokoch sa začali vsúvať do hry dve-tri maďarské vianočné cirkevné piesne, pod vplyvom kostola, kde sa spievalo a modlílo len po maďarsky. Podľa niektorých informátorov maďarské piesne začali spievať na radu učiteľa len v tých domoch, kde si výslovne neželali piesne slovenské. Po dvoch-troch rokoch sa spievali maďarské piesne v každom dome, pričom sa slovenské piesne zaspievali už len ako dodatok na výslovné želanie poslucháčov, za čo však betlehemci dostávali zvýšenú odmenu. Pevné, nemeniteľné časti hry sa predvádzali po slovensky po r. 1922 ešte asi ďalšie štyri roky. Potom sa začala predvádzať po maďarsky aj ofera, a to najskôr v doslovnom preklade pôvodného slovenského textu, neskôr v pozmenenom znení, ktoré sem priniesli drotári zo svojich ciest po Maďarsku a ktoré miestami upravoval učiteľ. Počiatok hry — predstavovanie sa betlehemcov — a záverečná časť hry — rozlúčková pieseň s poďakovaním a pozdravom — predvádzali sa ešte stále po slovensky. Najdlhšie sa hovorilo miestnym slovenským dialektom ohlásenie na začiatku hry: *Štebodno boha hvalic alebo ne?*, no postupne sa aj táto časť pomaďarčila, takže dnes (najmä od druhej svetovej vojny) sa predvádza celá betlehemska hra v Nagyhute a Kishute len po maďarsky. Pomaďarčili sa v hre aj pozdravy, napriek tomu, že pri bežnom stretnutí sa ľudia zdravia a prihovárajú po slovensky a aj súčasným hovorovým jazykom v celej obci je východoslovenské nárečie. Výnimku tvoria iba školské deti, ktoré už ovládajú lepšie maďarčinu ako jazyk slovenský.

Betlehemcov volajú v Nagyhute aj dnes *betlehešoše*. Je ich šesť: *Andel*, štyria *Pastire* a *Guba*. Je pozoruhodné, že mimo hry v bežnom rozhovore rozlišujú betlehemcov podľa ich slovenského pomenovania: *Andel*, *Pastire* a *Guba* alebo *Starý pes*, no v kontexte hry majú betlehemci len maďarské mená: *Angyal*, *Pásztorok* a *Öreg*.

Oblek dnešných betlehemcov je taký istý, ako bol oblek niekdajších slovenských betlehemcov. Aj pomenovanie jednotlivých súčiastok odevu a rekvizít zostalo slovenské: *klobuk* (alebo aj *šišak*), *gubaňica*, *maškara*, *paľica*, *brinak*, *koscelik* atď.⁴ Časom chodenia betlehemcov je Štedrý deň.

⁴ Informácie o súčasnej betlehemskej hre poskytli chlapeci z Nagyhuty: T. Gergely (18 r.), J. Gergely (16 r.), M. Behiňa (17 r.), S. Puskás (16 r.) a J. Hátras (16 r.). Maďarský text zapísal J. Szabadsfalvi, okolnosti a celý postup hry bol zapísaný aj po slovensky.

Keď betlehemci vojdú do dvora, spievajú:

*Krisztus Jézus született örvendezzünk
S néki öröm éneket zengedezzünk.
Dávidnak véreből,
Tiszta szűz méhéből
Született Krisztus nekünk.*

Anjel alebo niektorý z pastierov sa opýta vo dverách:

Szabad az Istent dicsérni?

Ak znútra zavolajú *szabad* alebo *szabadno*, vstúpi anjel a hovorí:

*Dicsértem Istent és magukat kérem
Hogy engedelem nélkül az ajtón beléptem.
Nemcsak magam vagyok, társaim is vannak.
Hogyha megengednék, többet is beszélnek
Dicsérjünk a Jézus!*

Medzitým, čo hovorí, príde odo dverí k stolu, betlehem položí na stôl, zvoní zvoncom pripevneným na ruke a vstúpi prvý pastier:

*Menjetek el Betlehembe,
Vig öröm, vidám kedvvel.
Találtok egy kisededet.
Ki ott szüztől született.
Hol-hol nyugodalom van a jászolyban.
Dicsérjünk a Jézus!*

Pri prednášaní tohto textu prvý pastier na každý takt dvojtaktových veršov vykročí a buchne palicou, pričom pohne pravicom smerom dopredu. Potom vojde druhý pastier a hneď od dverí hovorí:

*Ó szent József mit gondoltál,
hogy istállót választottál,
Ama puszta térségben.
Szállj le hozzánk Máriával,
Született kis Jézuskával.
Dicsérjünk a Jézus!*

Aj druhý pastier kráča takými istými krokmi, dôstojne prichádza od dverí, zatiaľ čo prednáša text a zvoní na každý takt. Potom dvaja pastieri spolu spievajú:

*Jöjjetek be pásztorok, pásztorok a városba.
Itt nyugszik, itt fekszik Jézus a jászolyban.*

Obidvaja prítomní pastieri zazvonia potom na znamenie tým pastierom, ktorí sú vonku, a pokračujú v speve:

*Pásztorok, még nem néztetek,
Hogy az éjjel, éjjel tájban
Széjjel néztetek.
Az angyali ének, nekünk azt jelenti,
Hogy a Jézus született.*

Vonkajší pastieri zazvonia a tretí pastier vstúpi:

*Hogy mi is az angyalokkal,
Az udvari pásztorokkal,
Dicséretet mondhassunk,
A rég várt messiásnak,
A mi édes Jézusonknak.
Dicsérjünk a Jézus!*

Štvrtý pastier vonku zazvoní a vstúpi:

*Csodállatos éjjel, elmondom mi történt Betlehembe,
Betlehem pusztán, pásztor örzi nyáját,
De hogy örzi, ólom nyugszik mindnyájam
Hát a csendes éjjel, nagy fényesség támad,
Halgassák meg kérem erre a nótára:*

Nato všetci štyria pastieri zaspievajú:

*Sír az Isten báránya.
Van-e ki ezt sajnálja?
Büneinket siratja,
Szüz anyánk csicsirgatja,
Állj-állj, Jézus aludjál,
Jézus aludjál.*

Anjel zavolá na Starého:

Gyere, öreg, Betlehembe!

Starý sa dosiaľ zdržiaval vonku. Tam straší deti, ktoré za ním chodia po ulici, behá za nimi s drevenou sekerou, ale na anjelovo vyzvanie začne udierať sekerou do zeme a hrajúc úlohu hluchého, zvonku odpovie:

*Nem megyek én a vén tehénbe.
Anjel: Nem, öreg, Betlehembe.
Starý: Nem megyek én az asztal alá csontot rágni.
Anjel: Gyere, öreg, óferálni. Gyere öreg be!*

Starý (pomaly vstúpi, pričom si niečo mrmle len tak pre seba. Potom začne veľmi teatrálnie hovoriť, gestikulujúc rukami):

A széknek a négy lába ne zörögjön.

Po týchto slovách potrasie stoličku, ktorú má poruke, a pokračuje:

*Az öreg ne köhögjön (prítom ukáže na gazdu)
A gyerek ne sírjon.
Bajuszra!*

Potom si Starý kľakne pred betlehem. Anjel prehovorí:

*Öreg, vess keresztet.
Starý: Mit, peracet?
Anjel: Nem, öreg, keresztet. Az Atyának ...
Starý: Megyek a nagy fának.
Anjel: Nem, öreg, az Atyának!
Starý: Az Atyának.
Anjel: És Fiunak.
Starý: És kislányak.
Anjel: És Fiunak.
Starý: És Fiunak.
Anjel: És szentlélek.
Starý: És szentlélek.
Anjel: Istennek.
Starý: Istennek.
Anjel: Nevében. Ammen.
Starý: Nevében. Ammen.
Anjel: Öreg, mit hoztál a kis Jézuskának?*

Starý: *Hoztam neki egy nagy kolbászt.
Az egyik vége a tokaji hegyen,
Másik vége a te szádba.*
Anjel: *És még mit hoztál?*
Starý: *Egy csupor aludt tejet.
A tej öszetört,
A csupor kiömlött.
Nesze kis Jézuska lakjál jól.*

Potom Starý vstane a skáčuc dozadu, ide k dverám pomedzi pastierov. Odtiaľ skáče k tým, čo sú vnútri, a okolostojacich začne biť drevenou sekerou po rukách, po chrbte a kade zasiahne. Pritom pýta peniaze *na bajuzi (bajuszra)* alebo *Ježiškovi na bačkorki (Jézuskának bocskorkára)*. V ruke drží pokladnicu, ktorú každému prítomnému predkladá, aby mu vhodil do nej peniaze. Medzitým straší najmä ženy, ktoré sa ho boja a odťahujú sa od neho. Deti mu dajú peniaze vopred, aby im dal pokoj. Niektorí muži ho zasa prekárajú, snažia sa ho chytiť za červený nos, on ich pichá špendlíkmi. Zatiaľ čo Starý zbiera peniaze, štyria pastieri utvoria kruh vedľa stola, na ktorom je betlehem, začnú chodiť dokola a spievajú:

*Kelj fel te mán Guba, Guba ne aludjál.
Mer Betlehem város, város nagy tűzben áll.
Midőn Betlehemet félre hagyni.
A kis Jézuskához fáradozni.*

Na konci verša sa otočia, začnú chodiť opačným smerom a spievajú ďalej:

<i>Hallod Fedor angyal szólal. Örömet hirdet. Hogy a megigért messiás már megérkezett. Ott találjuk fel a sötét éjjel, Betlehemi majorjában, teljes örömmel. Örül a juhász csordája, És az egész föld nyája. Juhász bojtár a mezőben, Nyájad legel az erdőben. Juhász kéj fel pajtásidat, Hogy meg mentsed nyájadat. Juhaszkim, pajtaszkim</i>	<i>El ne aludjatok. Magamra hagyatok Ez a szép pásztorság. Ez a szép nyájasság, Mezei uraság. Ásvány, ásvány bokrokon, Mig fiatal volt. Ásvány, ásvány bokrokon, Könnyején átugrott. De mán vénségére, Jutott szegénységre Az öreg Guba.</i>
--	--

Tu sa znova otočia a spievajú ďalej:

<i>Uccu Guba táncoljunk, Muzsikával ballagjunk. Éljen, éljen a mi királyunk. Hej, jó gazda, jó gazda, Vezess minket utunkra. Házunkra, számunkra, Istennek áldására.</i>	<i>Gyere, pajtás, verd az ajtót, Kezedbe a kilincset tartót. Itt ne legyünk, Búcsut vegyünk, Mi urunknak, Jézusunknak Tiszteletet tehessünk.</i>
--	--

Potom prestanú chodiť v kruhu a začnú spievať nasledujúcu pieseň, počas ktorej pomaly vychádzajú z izby:

*Gyerünk fiúk, gyerünk haza,
Mert ideig juhót vegyünk.
És a népek csodálkoznak
És valamit adjanak.*

Týmto sa hra končí. Starý za ten čas zozbieral peniaze, ktoré im v dome venovali. Niekedy sa stáva, že sa hra páči, preto ich zavolajú zvonku, aby hru ešte raz zopakovali. Betlehemcov volávajú späť aj vtedy, keď niečo vynechali alebo úmyselne preskočili. Za to však musia domáci ešte raz zaplatiť. Býva zvykom zavolať betlehemcov po skončení hry opäť dnu a pohostiť ich jedlom a pitím, prípadne si s nimi pohovoriť. Dnešní betlehemci veľa nepijú, ak dostanú viac, radšej to zlievajú do fľašky. Vrávi sa, keby veľa pili, že by „prespievali dedinu“ (*végigéneklík a falut*). V jednotlivých domácnostiach dostávajú v súčasnosti približne po 20 forintov, ak majú v dome hostí, dostanú aj viac. Za celý večer zozbierajú spolu asi 600 forintov.

Betlehenskú hru hrajú obyčajne 14–16 roční chlapci, no v niektorých prípadoch sa na hre zúčastňujú aj 18–20 roční.⁵ Keď chlapci dosiahnu vyšší vek, zaučajú nových. Dnešný poplatok za učenie sú tri-štyri litre vína.

Betlehenská hra vo Vágáshute

Ako v Nagyhute a v Kishute, tak aj vo Vágáshute sa betlehenská hra predvádza po maďarsky. Nasledujúci slovenský variant je zapísaný na základe informácií miestnych občanov, ktorí udávajú existenciu slovenskej hry do r. 1938.⁶ Aj vo Vágáshute nazývajú betlehemcov *betleheмоše*. V slovenskej hre ich účinkovalo päť: *Andel, Fedor, Sah, Gubo mladý a Gubo starý* (nazývaný aj *Starý*). Oblečenie betlehemcov v tejto obci je podobné ako v Nagyhute. Všetci okrem Starého majú oblečené biele mužské *košule* a biele ženské *sukne* — *kabati*. Andel, Fedor a Sah majú krížom cez ramená previazané *pandlíčky* a na hlave *papierovo klobuki*. Jeden má klobúk zelený, druhý *belaví*, tretí žltý a štvrtý červený. Okolo pása nemajú nič. Starý má oblečenú *gubanku* alebo *prevraceri kožuch*, na hlave má *čapku z barana a larvu*. Okolo pása má previazané *promeslo* zo slamy a na ňom vzadu upevnený *zvonek*. V ruke nosí drevenú sekeru. Andel nosí *kosceľik*. Pastieri majú na palici (ako v Nagyhute) zavesené *čengovi*, a to Fedor má dva veľké zvonce, Sah a Gubo mladý majú po štyri menšie.

Betlehemci chodia po domoch na Štedrý večer. Pod oblokom *chiže* zaklopú a spýtajú sa domáчих, či *dovoleno*. Keď dostanú kladnú odpoveď, zaspievajú:

*Narodzel še Kristus Pan, radujme še,
z ruži kvetok vykvitnul, veselme še.
Z života čisteho, z rodu kralovskeho
Kristus Pan narodzel še.*

Po zaspievaní začnú po jednom vchádzať dnu. Prvý vojde Andel s betlehemom. Od dverí prechádza pomalým krokom cez izbu k stolu, pričom recituje:

*Prišol andel, zvestoval Betlehemu:
Narodzel še Kristus Pan,
porodzela Maria sinačka svojeho.
Čo mam učiňic, to mam učiňic,
na brata Fedora zavolac.*

Betlehem položí na stôl, obráti sa ku dverám a povie:

*Hibaj, Fedor, dnuka,
bo tu jasnosť veľika.*

Príde Fedor, pomalým krokom prechádza od dverí k stolu, pričom recituje:

*Ja som Fedorek, bistrí paholek.
Chodzel som po horoch, po doloch,
po tich betlehenských salašoch.*

⁵ Poslednými betlehemcami pred našim výskumom boli: J. Hátras (r. 1956 15 ročný), J. Gergely (15 r.), J. Szemán (16 r.), S. Puskás (15 r.), A. Repka (15 r.) a ďalší A. Repka (14 r.).

⁶ Slovenský variant betlehenskej hry vo Vágáshute bol zapísaný na terénnom výskume r. 1957. Informácie poskytli Ján Knežník (v čase výskumu 48 r.) a Imrich Šokora (70 r.) z Vágáshuty.

*Stracel ja tam fujaru, spoza pasa baltu.
Chto bi mi ju navracel
i tim taľarom bi mu zaplacel.
Ešči bi mu hňet taki biti taľar dal,
že bi še sto zlatih stal.
Mal bi som taku škodu učiňic,
voľel bi som na brata Saha zavolac.*

Obráti sa ku vchodu a zvolá na Saha:

*Hibaj, Sahu, dnuka,
bo tu jasnosť veľika.*

Vstúpi dnu Sah a hovorí:

*Ja som Sah, preskočil som prah.
Rozcal som barana širokeho, kudlateho.
Mal bi som taku škodu učiňic,
voľel bi som na brata Guba zavolac.*

Obráti sa ku dverám izby a zvolá:

*Hibaj, Gubo, dnuka,
jaka tu jasnosť veľika.*

Vstúpi Gubo mladý a ako predošlí aj on prejde po izbe smerom k stolu a pri pomalom kroku hovorí:

*Ja som Gubo z Rimanskej Soboti,
ňenaučil som sa nijakej roboti,
ľem bučki, krački preskakovač
a švarne dizľatka ľubovac.*

Potom chodia všetci okrem anjela po miestnosti a spievajú, búchajú do taktu palicami:

*Už sme še šicke v Betlehem zešli,
ľtore čo mali, dari doňesli.
Prijmi, Ježišku mali,
dari, čo sme ci dali.
Juhaše, juhaše, vi našo pajtaše,
vi špac poľehali, ovce nam zahnali.
ľem vi zdravo špice, sbohom spočľvajte.
Mame mi Fedorka, bistreho paholka.*

Andel stojí zatiaľ vedľa stola pri betleheme a spieva spolu s pastiermi. Po skončení piesne sa všetci zastavia, vystúpi Fedor a obrátený ku dverám zvolá:

*Hibaj, Stari, dnuka,
bo tu jasnosť veľika!*

Starý: *Ňeidzem dnuka, bo tam dolina veľika.*

Fedor: *Hibaj, Stari, dnuka, bo tu čistá rovňina!
Stari, na oferu idzeme!*

Starý (pomaly vstúpi dnu a odmietavo odpovedá):

Ja ňemam čo oferovac.

Fedor: *Oferuju ci vinka.*

Starý: *Ja ňepiju vinka.*

Fedor: *Oferuju ci pivka.*

Starý: *Ja ňepiju pivka.*

Fedor: *Navarila paňi matka jednu misku pirohi, zjedol by ši?*
Starý: *Zjedol i jeden kabel.*

Kým sa Fedor so Starým takto zhovávajú, ostatní stoja vedľa betlehema a prizerajú sa. Po skončení rozhovoru si Starý ľahne na zem, ostatní okrem Andela začnú chodiť dokola po izbe a spievajú:

*Narodzel se Spasitel, Spasitel isti, isti,
Maria ho rodzela, do jašel ho vložela.
Vol i osel dihalí, Ježiška ohrievali.
Na znamosc nam davali:
V širokej doľiňe, v cudzej krajiňe
pasol ja tam ovečki v tejto kračiňe.
A vi stari Fedorkove,
vi ste švitke pastuškovce,
a ja stali-stalire
pri betlehem majire.*

Teraz sa zastavia, podložia pod Starého dve palice, pomôžu mu zdvihnúť sa, a keď vstal, pokračujú v speve:

<i>Podzme, hlapci, domu, bo už čas prihodzi, večarňša zornička za horku zahodzi. Ipe termín (?) na horke spal, lem kušičko očka predral, tak ucekal z tej horki,</i>	<i>až potracel bačkorki i z bačkorkoch porvaski i ten kožuch juhaski. Podzme domu, bo čas mame, bo ovečkli dojic mame. Naj se ľudze čuduju, naj nam dačo daruju.</i>
--	--

Po dospievaní piesne prestanú chodiť po izbe a čakajú na odmenu, ktorú vyberá Starý. Obyčajne dostávajú peňažné odmeny a pohostenie pálenkou a pečivom. Starý nosieva pri sebe aj *sklenku*, do ktorej zlieva zvyšnú pálenku, čo už nevládnú vypiť. Okrem podielu na spoločnej odmene získava Starý aj odmenu *okreme*, najmä keď si pri zábave detí *zos stromika zbija šekerú medovňički*, keď dosahuje klobásu v komíne pitvora ap. Po skončení celého programu odchádzajú betlehemci z domu s pozdravom *Budce zdravi*. Od r. 1938 predvádza sa betlehemska hra po maďarsky. Po slovensky ju vraj *nešľebodno hutoric, bo učitel zakazal*. Spočiatku sa pomadžarčili len individuálne recitácie, pričom piesne sa spievali naďalej po slovensky. V súčasnosti sa slovenské piesne vynechávajú úplne. Výnimočne sa spieva po slovensky na výslovné želanie poslucháčov.

* * *

K zapísaniu predchádzajúcich troch variantov betlehenských hier nás viedla predovšetkým snaha prispieť k osvetleniu charakteru slovenskej ľudovej kultúry v južnej časti Abovskej stolice v Maďarsku. Vzhľadom na dokumentárnu hodnotu uvedených zápisov môže materiál poskytnúť aj hodnoverný podklad k širšiemu porovnávaciemu štúdiu pri neskoršom syntetickom spracovaní slovenskej ľudovej dramatickej tvorby. Hoci z povedaného vyplýva, že cieľom príspevku nebol podrobnejší rozbor podaných troch textových zápisov, resp. ich širšie porovnávanie s ostatnými doteraz uverejnenými betlehenskými hrami, pokúsime sa zhrnúť aspoň niekoľko záverečných poznámok, vyplývajúcich z našich pozorovaní.

Za najcennejší považujeme slovenský variant z Nagyhutý a Kishuty. Hodnotu mu dodáva najmä úplnosť znenia. Celú hru možno rozdeliť na tri základné časti. Prvú časť tvorí postupné prichádzanie betlehemcov do domu a ich predstavovanie sa zhromaždenej rodine. Táto časť sa končí scénou so Starým, ktorý sa po príchode utiaha pod stôl. Druhú časť hry tvorí poklona a ofera pred betlehemom. Začína sa spoločnou piesňou, ktorá vyzýva pastierov k poklone a odovzdaniu darov. Končí sa povstaním Starého a zaspievaním piesne o odovzdaní darov Ježiškovi. Tretiu časť tvoria piesne veselého, prevažne svetského charakteru s pastier-

skou tematikou. Najduchovnejší charakter má druhá časť, ktorá má pevnú stavbu individuálne recitovaných veršov a spoločne spievaných piesní. Prvá časť má — okrem piesne *Kristus Pan še narodzel* a veršovaného monológu Anjela — prevažne svetský charakter, a to najmä v úlohách pastierov a Starého. Aj táto časť má pevnú stavbu a presne ustálené poradie veršovaných monológov a piesní, z ktorých sa nesmeli nič vynechať. V najveselšom tóne prebiehala tretia časť. Obsahuje len veselé, a to či už vianočné alebo pastierske piesne, prechádzajúce až v samopašnosť. Vážnejší charakter má z nich len ľudová duchovná pieseň *Mančuš moja, mančuš*. Okrem troch pevne ustálených piesní mala celá časť voľný priebeh. Charakter a množstvo piesní určoval stupeň nálady účinkujúcich a štedrosť poslucháčov. Veselosť v tretej časti sa stupňovala aj pôsobením Starého, ktorý sa v prvých dvoch častiach hry po skončení svojho programu viac-menej pasívne prízeral hre, prípadne vytváral pod stolom žartovné scény, pričom však nesmel rušiť priebeh vážnej časti hry.

Hierarchia jednotlivých častí hry sa nám javí aj z procesu pomaďarčovania hry. Ako sa konštatovalo už v sprievodných poznámkach k textu hry, pomaďarčovanie hry sa neuskutočnilo v jednom roku, ale prebiehalo dlhšiu dobu. Najprv sa pomaďarčila tretia časť hry s voľným výberom piesní, kde sa uplatňoval najviac vplyv maďarských piesní kostolných, potom sa pomaďarčila druhá časť (ofera) a len v poslednom štádiu ustúpilo slovenské znenie aj z prvej časti hry. Z doteraz povedaného vyplýva, že pri postupnom pomaďarčovaní slovenskej betlehemskej hry sa najskôr pomaďarčili spoločne spievané cirkevné piesne, potom pevne ustálená duchovná časť hry a len nakoniec podľahla procesu pomaďarčovania tá časť hry, v ktorej sa mohla najlepšie uplatniť a rozvíjať individuálna herecká schopnosť účinkujúcich.

K otázke ďalšieho rozvoja maďarského znenia betlehemskej hry možno dodať, že kým spočiatku boli maďarské texty hry prekladom pôvodnej slovenskej hry, neskoršie upravoval maďarské znenie miestny učiteľ a dopĺňal ho novými recitovanými alebo spievanými vložkami, ktoré prinášali do dediny drotári a oknári zo svojich ciest v čisto maďarských oblastiach, kde malo maďarské znenie ustálenejšiu formu. Súčasný maďarský variant poukazuje v detailoch na niektoré odlišnosti, no jeho základná stavba sa nelíši od štruktúry betlehemskej hier východoslovenských. V tejto súvislosti je napr. pozoruhodné, že hoci pomenovanie účinkujúcich v maďarskej hre je *Angyal, Pásztorok* a *Óreg*, v texte piesní sa vyskytuje aj názov *Guba* popri slove *öreg*, ktoré prevláda viac v individuálne recitovaných veršoch.

Skladba slovenského variantu hry z Vágáshuty nám predstavuje úpadkovú formu ľudového dramatického prejavu. Prekvapuje najmä vypadnutie ofery, ktorá je len veľmi skromne nahradená dialógom medzi Fedorom a Starým. Slovenský folklorista R. Žatko, ako najpovolanejší znalec slovenských betlehemskej hier, konštatuje vynechanie poklony a ofery v betlehemskej hre z neďalekej slovenskej obce Hollóháza, kde bola táto časť nahradená obmenenou scénou z „chodenia s kolískou“.⁷

Napokon sa načim zmieniť o jazykovom charaktere uvedených dvoch slovenských variantov betlehemskej hry z Nagyhyuty a Vágáshuty. V porovnaní s jedinými dosiaľ uverejnenými zápismi slovenských betlehemskej hier z neďalekej zemplínskej dediny Rudabányácska a z abovskej obce Hollóháza⁸ vykazujú naše varianty väčšiu nárečovú nejednotnosť. V oboch prípadoch prevláda nárečie východoslovenské s regionálnymi odtieňkami šariškými a zemplínskymi. Popritom sa však vyskytujú aj stredoslovenské, resp. severoslovenské prvky, a to nielen vo výslovnosti jednotlivých výrazov (ktoré boli úmyselne zapísané v pôvodnom znení a neboli štylizované), ale aj v preklade niektorých ucelenejších častí, ktoré sa vo východoslovenských betlehemskej hrách bežne nevyskytujú. Takéhoto pôvodu je napr. pieseň *Podzme, hlapci, domu, bo už čas príhodzi, večarňša zorňička za horku zahodzi* (z Vágáshuty) alebo úvodný monológ Anjela *Sem, sem, krestane, k jašličkom paňe...* (Nagyhuta), ktorý má jasný stredoslovenský pôvod.⁹ Podobne aj pieseň *Pastuškove stavajce...* (Nagyhuta) bola prevzatá

⁷ R. Žatko, *Príspevky k štúdiu slovenských betlehemskej hier*, Slovenský národopis IV (1956), 141 n.

⁸ R. Žatko, c. d.

⁹ Porovnaj napr. s variantom betlehemskej hry z Lipt. Michala v práci M. A. Husku, *Dva varianty betlehemskej hier z Liptova*, Slovenský národopis V (1957), 174 n.

z Liptova. S týmto premiešaním východoslovenských nárečových prvkov so stredoslovenskými súvisia mnohé nedôslednosti vo výslovnosti (napr. pri mäkkčení d, t, n, l), ktoré sme pri zápise ponechávali. Okrem toho sú na niektorých miestach v texte nejasnosti, ba aj výrazy alebo väzby úplne nezrozumiteľné. Napriek tomu sú dva uverejnené slovenské varianty cenné aj z jazykového hľadiska. V značnej miere môžu pomôcť nielen pri určovaní pôvodu miestneho dialektu, ale aj pri osvetľovaní vývoja ľudovej kultúry.

SUMMARY

In Slovakia, at Christmas-time, the custom of going from house to house with the „Betlehem“ (still observed. The popular name of this custom is the „Betlehem play,“ (betlehemska hra), the „showing of the Betlehem“ or „Manger“ (chodenie s Betlehemom, chodenie s jaslíčkami). The technical term for this is „Nativity play“ or „Pastoral play“. The „Betlehem play“ dates from the middle ages and its origin is ecclesiastic — the text developed from the ancient marionette plays and church mysteries. In Slovakia, however, the popular Betlehem plays show quite different traits to those of mediaeval religious plays. The folk songs, dances, recitations and actions determined by custom of which they are composed represent one of the highest forms of artistic manifestation of popular drama in Central and Eastern Europe.

This article brings three wordings of Betlehem plays from the Slovak villages of Nagyhuta, Kishuta and Vágashuta in north-eastern Hungary. The most complete and therefore also the most valuable one is the variant from Nagyhuta. This play is performed on Christmas Eve. Five boys whose age ranges from 14 to 17 years take part in the performance. In the local dialect they are called „Betlehemoše“. One of them has the rôle of the „Angel“ („Andel“). He carries a small wooden church (or wooden manger) containing figures representing the scene of Christ's birth at Betlehem. The other participants are shepherds „Fedor“, „Ivan“, „Bača“ (Head-shepherd) and „Starý“ (The Old One). The shepherds and the Angel are dressed in long white shirts and wear high paper hats. The „Old One“ is an exception- he is dressed completely in fur and wears a mask made of fur with cut out openings for his eyes. The „Old One“ plays a comic rôle.

The play from Nagyhuta can be divided into three parts. In the First Part the actors enter one by one (the „Angel“ enters as first and the last one to appear is the „Old One“) and are introduced to the assembled family. The verses and songs of this part with the exception of the introductory song and the monologue in verse of the Angel are mostly of lay character. This part ends with the scene in which the „Old One“ after entering the room is forced to hide under the table. The second part is the adoration and the offering of gifts at the manger of Betlehem. The structure of Part Two, the same as Part One, is firmly established, as is also the order of the monologues in verse and of the songs sung by all where no omissions are tolerated. Part Two is of religious character. Part Three consists chiefly of merry songs, mostly of lay character and pastoral themes. Some of the songs are very high-spirited and boisterous. The choice of songs is free. The number and character of songs depends on the mood of the actors and the generosity of the public. The antics of the „Old One“ also add to the amusement of the public. He aims chiefly at frightening the children and teasing the girls.

The second variant is in Hungarian. Already before the Second World War the Nativity plays in these three Slovak villages show signs of hungarization. To begin with, the hymns in Part Three were re-written in Hungarian- here the influence of the local church was manifest, where, inspite of the fact that the population to this day speaks Slovak, the services were held in Hungarian. Then Part Three which was at first a literal translation of the Slovak original and was likewise of ecclesiastic character was adapted by the local Hungarian teacher. In the last stage Part One was adapted in Hungarian. This part gives the greatest scope for individual acting of the participants. The present Hungarian variant should be classed with the plays of Eastern Slovakia and shows the influence of Slovak culture on Hungarian culture.

(Preložila L. Kožehubová)

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук
1959 № 1

Издается четыре раз в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редактор д-р Ян Подолак
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE
Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang VII, 1959, Nr. 1. Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteur Dr. Ján Podolák
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume VII, 1959, No 1.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editor Dr. Ján Podolák
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE
revue de l'Académie slovaque des sciences
Année VII, 1959 No 1. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteur: dr. Ján Podolák
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ
Casopis Slovenskej akadémie vied
Ročník VII, 1959, číslo 1. Vychádza štyri razy do roka
Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Zodpovedný a výkonný redaktor dr. Ján Podolák
Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, dr. Božena Filová, dr. Soňa
Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. A. Melicherčík, dr. Ján Mjartan, Rudolf Žatko
Redakcia Bratislava, Klemensova 27
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé čísla Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—.
Výmer PIO 2385/49-III/2 — X-156078
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.